

Titelbillede – Billedtitelblad – Omslagsbillede

Af fhv. seniorforsker Harald Ilsoe

Undertiden finder man oplyst om en bog fra sidste halvdel af 1800-tallet, at den er med et titelbillede. Et billede på titelbladet skulle man tro, og det kan der godt sigtes til, men som regel betyder oplysningen, at et billede med allusion til bogens indhold er indsat foran titelbladet. Et gammelt ord herfor er frontispice. Ikke sjældent er det et portræt af forfatteren, eller, når det gælder en biografi, af den omhandlede person, men ellers ofte et billede, der illustrerer et tema eller en scene i bogen. I digtsamlinger kan det være et natursceneri, som blot anslår en stemning. Titelbilledet bidrog til at gøre en bog attraktiv, men udgør et noget overset element i bogillustrationens historie, måske fordi dets forekomst er vanskelig at få overblik over. I bogfortegnelsen er dets tilstedeværelse kun registreret, når det undtagelsesvis findes angivet på en bogs titelblad, at den er med titelbillede. Det er mit gæt, at anvendelsen kulminerede ca. 1870-85.

I de fleste tilfælde, hvor der i en bog findes et titelbillede, siger bogkenderen Lauritz Nielsen, er dette tillige brugt som omslagsdekoration.¹ Denne omstændighed er et vigtigt holdepunkt for omslagsdekorationens historie, for bøgerne fra 1800-tallet er jo hovedsagelig bevaret i indbunden stand, og mens titelbilledet blev medindbundet som en del af bogen, er papiromslagene som regel kasserede ved indbindingen.

Nielsen har ikke eksemplificeret sit udsagn, men det er f.eks. fundet bekræftet af et par eksemplarer af H.P. Holsts verserindringer *Fra min Ungdom*, 1873. I et privatbind er et blåt omslag med en gentagelse af titelbilledet medindbundet, mens samme bog i Reitzels forlagsbind kun rummer titelbilledet plus et portræt, begge trykt på svagt rødlig karton. Flere eksempler kan findes i katalogen *Dansk Boghaandværk* og Peter Christiansens fortegnelse over Carl Thomsens illustrationer, sidstnævnte dog i denne henseende ikke helt dækkende. Når Christiansen karakteriserer en tegning til henholdsvis Holbergs *Peder Paars* fra 1879 og en udgave af Lukianos fra Samosatas skrifter fra 1881 som kun et titelbillede, må hans kilder have været indbundne eksemplarer. At tegningerne også benyttedes til omslagene, fremgår af avisreklamer, hvor Philipsens Forlag lancerede dem heftet i omslag med tegning af Carl Thomsen.² For Lukianos' vedkommende er tegningen tilmed set gentaget på smudsomslaget om et indbundet eksemplar.

Det kan ikke have kostet alverden at gentage et titelbillede som omslagsbillede (eller omvendt, når billedet f.eks. oprindeligt havde været anvendt på hefterne til en subscriptionsværk), men et titelbillede er ikke nogen entydig størrelse. Forsynet med bogens titel og eventuelt forfatternavn kunne titelbilledet finde umiddelbar genanvendelse på omslaget, ikke mindst hvis også forlagsnavnet var medtaget, men der forekommer titelbilleder, hvori sådanne oplysninger ikke er indarbejdet, og i så fald har de næppe optrådt som omslagstegning. Rene billedblade er således Julius Exners kendte billede af Christian Winther i landlige omgivelser, brugt som titelbillede til *Træsniit*, Reitzel 1871 og senere, et træsnit efter tegning af C.F. Aagaard forrest i Vilhelm Bergsøes *Blomstervignetter*, Gyldendal 1873, og

et ditto efter tegning af Lorenz Frølich forrest i Carl Andersens *Massudith*, Gad 1878. Et titelbillede, der på grund af sin længde er vendt på langs, så det må ses fra siden, turde have været helt uegnet som omslagsbillede.

Til forskel fra et slet og ret titelbillede findes titelbilleder med titel m.v. i senere bibliografi benævnt "billedtitelblad", uden at betegnelsen vist har vundet hævd.³ Betegnelsen er ganske bekvem, når blot holdes in mente, at en bog godt kan have et eneste titelblad, hvor alle et titelblads obligatoriske oplysninger er kombineret med en billedudsmykning og følgelig bør betegnes som titelblad^{et}. Der kan f.eks. nævnes titelbladet til Erik Bøghs bog om *Jonas Tværmoses Ærgrelser*, Gyldendal 1875, hvor et træsnit med den grublende Jonas optager den øverste halvdel, titelbladet til Longfellows *Den gyldne Legende*, Gyldendal 1880, med teksten indrammet af en gotisk portal, og fra samme år *Ungdomsskrifter af Ivan Turgenjew* på Philipsens Forlag, på hvis titelblad teksten indgår i et indrammet træsnit med landskab i medaljon omgivet af blomstergrene. De forekommer alle tre i forlagsindbundne eksemplarer uden andet titelblad.

Af og til er der gjort så meget ud af udstyret, at en bog ud over det typografiske titelblad har fået både et titelbillede og et billedtitelblad. Da Philipsens Forlag 1875 udgav J.C. Tuxens *Den danske og norske Sømagt* blev værket forsynet med et indledende farvelitografi af et søslag efter tegning af Holger Drachmann og derpå et billedtitelblad i træsnit efter tegning af August Jerndorff. Sidstnævnte dublerer det typografiske titelblad ved at angive alle relevante data (udgivelsessted, forlag og trykår) og har sagtens også været brugt som omslag. Farvelitografiet (fra Th. Berg's lith. Inst.) betegnes iøvrigt i bogens billedfortegnelse som et "Frontbillede", et andet ord for titelbillede.⁴

Holger Drachmanns digtcyclus *Peter Tordenskjold*, Gyldendal 1880, blev ved udgivelsen averteret "med Titelbillede og Portræt". Efterses bogen, er Tordenskjolds portræt placeret over for titelbladet som normalt et titelbillede, hvorpå der efter et typografisk titelblad og et dedikationsblad følger en helsidestegning af Hans Nikolaj Hansen (titel og forfatter i komponeret ramme om Tordenskjold med bjørn) samt endnu et blad med et søstykke af Drachmann uden underskrift, der er vendt på langs. Bogen indeholder altså i realiteten tre "titelbilleder", uagtet forlaget kun betegnede et enkelt som sådant, utvivlsomt Hans Nikolaj Hansens billedtitelblad.⁵ Har også omslaget på de heftede eksemplarer været illustreret, må det have været med Hansens tegning.

Ekstra, billedudsmykkede titelblade har Gyldendal desuden givet f.eks. Camillus Nyrops *Bidrag til den danske Boghandels Historie*, 1870, og Peter Hansens Faustoversættelse, 1881.⁶ Bladet i Nyrops bog er dekoreret med en ramme om titlen tegnet og udført i kemitypi af Magnus Petersen. Det omtales i forordet som et titelbillede og melder da heller ikke om hverken trykkested eller -år, men en slags titelblad er det jo, og vil man ikke kalde det et billedtitelblad, må det betegnes som et foreløbigt titelblad.⁷ I indbydelsen til en subscription på Carl Bruuns *Pompeji* lancerede Philipsens Forlag 1879 et lignende blad, ikke som titelbillede, men som "et farvetrykt Titelblad", skønt trykkested og -år mangler også her.⁸ At terminologien altså er noget vaklende og uigenkenskuelig, skal dog ikke være en hindring for at grave nogle eksempler frem på titelbilleder, billedtitelblade og omslagsbilleder, eller hvad man nu med større eller mindre ret har kaldt dem. Tiden er afgrænset til ca. 1850 til 1880, men med vægt på 1870'erne.⁸

Den typiske omslagsdekoration var fra ca. 1820 og til midten af 1840'erne en 1-2 cm bred rammebort sammensat af typografiske elementer eller skåret i træ, eventuelt suppleret af en vignette under titlen. Fra 1840'erne og århundredet ud blev en spinkel stregramme almindelig, i langt de fleste tilfælde blot omkring en gentagelse af titelbladet, men af og til også med tilføjelse af en vignette. Det er morsomt at sammenligne J.J. Fyhns *Efterretninger om Kjøbstaden Kolding* fra 1848 med f.eks. A.D. Jørgensens *Udsigt over de danske Rigsarkivers Historie*, 1884. Omslagslayouten er i princippet den samme med en spinkel ramme og henholdsvis en segltegning og det danske rigsvåben som vignette, begge på papir i svagt gullig farve. Omslaget til Fyhn er signeret Ch. M. Tegners lith. Inst. i Kjøbh., altså litograferet, og teksten pranger efter tidens skik med en rig typografisk variation. Jørgensens omslag er bogtrykt i nøgtern stil og blev omslagsnormen for Rigsarkivets trykte arkivregistraturer og andre publikationer til langt ind i 1900-tallet. Tegningen af rigsvåbenet, der er signeret af Magnus Petersen, bruges endnu som titelvignette på Rigsarkivets publikationer.

Mere festligt er omslaget, som Reitzels Forlag lod tegne til *Mindeblade for Herlovianere* 1850, ligeledes litograferet af Tegners Institut. Herlufsholm ses på et perspektiv dekoreret med en ornamenteret ramme, der indbefatter stifternes våbenskjolde og medaljoner med navne på kendte herlovianere (fig. 1). Et topografisk motiv, H.C. Andersens hjemsted i Odense, findes også på omslaget af *Mit Livs Eventyr*, Reitzel 1855, med forfatterens portræt foroven.⁹ Desuden f.eks. på førnævnte billedtitelblad og omslag til H.P. Holsts *Fra min Ungdom*, Reitzel 1873: øverst hjørnet af Frue Plads mod Fiolstræde med Holsts fødested,

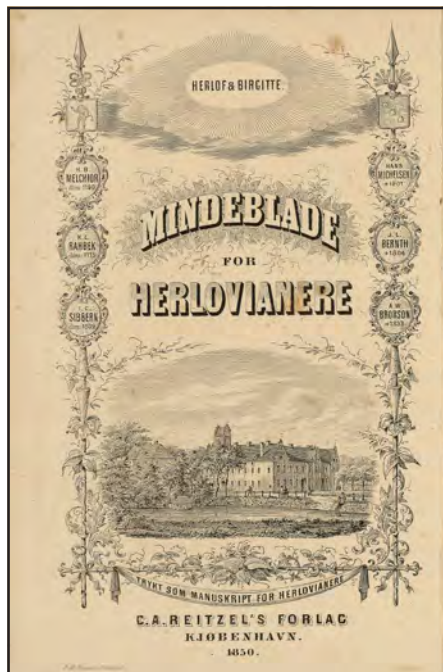

Fig. 1. Litograferet omslag af ukendt kunstner, 1850.

nederst et landskab i Italien, der markerer en Italiensrejse. Andre københavnske motiver ses på billedtitelbladet til J. Plenges *Livet i Kjøbenhavn*, Gyldendal 1873, med tegninger af Københavns våben og en scene af livet foran toldboden.

Ingen af disse helsidesillustrationer har kunstnersignatur, og det er i det hele et påfaldende træk, at der oftere blev angivet signatur for håndværkeren eller værkstedet, der havde udført et litografi eller træsnit, end for illustratoren. Træsnittene til *Fra min Ungdom* og *Livet i Kjøbenhavn* er således signeret af henholdsvis J.F. Rosenstand og F. Hendriksen, begge kendte xylografer. Tegneren af sidstnævnte er dog ved et tilfælde set oplyst på omslaget til en anden bog, hvor Plenges bog averteres med et titelbillede af A. Kittendorff. Da dette i det fore-

LIVET I KJØBENHAVN

FOR EN MENNESKEALDER SIDEN

AF

I. PLENCE.

DEN GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL.)

KJØBENHAVN.

F. HENDRIKSEN & CO.

Fig. 2. Billedtitelblad af A. Kittendorff, 1873.

liggende eksemplar er et billedtitelblad med forlagsangivelse, som er trykt på kraftigt papir, udgør titel- og omslagsbillede antagelig et og samme blad (fig. 2). Avertissementet findes bag på et subscriptionshefte til J. David-sens *Fra det gamle Kongens Kjøbenhavn*, Gyl-dendal 1880. Det har på forsiden en vignet med et gadebillede signeret af tegneren K(nud) G(amborg) og xylografen H.P. Hansen.

Signeret Em. Bærentzen & Co.s lith. Inst. i Kjøbh. er titelbilledet til *Karl Philipp Moritz's Gudelære*, udgivet af Christian Winther på Philipsens Forlag i 2. oplag 1850. Den indrammede titel lyder her *Mythologisk Haandbog udgivet af Christian Winther*, og udsmykningen består af en vignet i form af en oval midtertegn i streg. Nytegnen og uden ramme genfindes det i 3. oplag 1866, nu litograferet af Th. Berghs lith. Inst. Det er trykt på kraftigt papir som del af et dobbelt blad, på hvis venstre side ses et billede, hvorom det typografiske titelblad meddeler, at det er "et Titelbillede: 'Prometheus befriet af Hercules' af Carl Bloch". Nytegningen på højresidens billedtitelblad skyldes sikkert Jacob Kornerup, der har udført bogens talrige illustrationer. I mellemtiden havde Philipsen 1862 udgivet Joh. Ludv. Heibergs *Nordiske Mythologie*, som har fået et usigneret titelbillede med underskriften "Odin", ligeledes litograferet af Berghs Institut. Et ældre omslag eller billedtitelblad fra Philipsens Forlag er set bevaret om Bernhard Cottas *Geologiske Billeder*, udgivet 1859. Det er gult med et stort usigneret, vistnok litograferet billede, der viser indgangen til et museum med fossiler. Titlen indgår heri som en inskription foroven, nederst er trykt: P. G Philipsens Forlag (fig. 3).

Philipsen udgav talrige faglitterære bøger – som nævnt også et værk om den dansk-norske sømagt. Af en vis illustra-

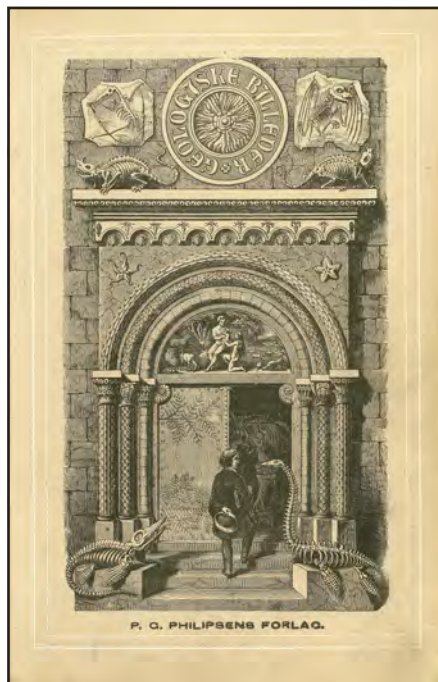

Fig. 3. Litograferet(?) omslag af ukendt kunstner, 1859.

tionsteknisk interesse er 3. udgave af C. Flammarions *Beboede Verden*, 1875. Foran et billedtitelblad illustreret med himmellegemer på en sort himmel er anbragt et farvetonet billede af "Sydkorset og de Magellanske Skyer". Herom fortæller forordet: "Der er som Titelbillede meddelt et nyt Farvetryk, som i teknisk Henseende frembyder den Interesse, at der her ved simple Midler (Træsnit, trykt i almindelig Hurtigpresse) er løst en Opgave, som egentlig hører hjemme på Lithografiens Enemærker. Dette Billede er trykt i Thieles Bogtrykkeri". Om hurtigpressen nu var så ganske almindelig, er et spørgsmål, for træsnittet har tænkeligt været gennem en af de specielle, såkaldte tofarve-hurtigpresser, som Thiele havde indlemmet i sin velforsynede maskinpark.¹⁰

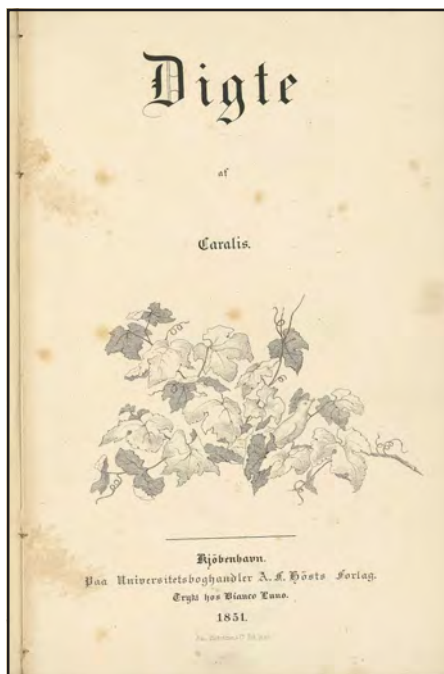

Fig. 4. Litograferet omslag med vignette af ukendt Kunstner, 1851.

Kobberstik blev næsten ikke anvendt, men ud over at fremstille billeder ad kemigrafisk vej raderede Magnus Petersen portrætter i stål, gerne efter egen kopiering af malerier o. lign.¹¹ På grundlag af et epitafiebillede i Herfølge udførte han f.eks. stålstikket, der udgør titelbilledet i Holger Fr. Rørdams *Klavs Christoffersen Lyskanders Levned*, 1868. Fortrinlig og nøjagtig som tegner af historiske og arkæologiske genstande var Magnus Petersen uden synderligt talent som kunstner. Hans tegning af billedtitelbladet til Fr. Barfods *Fortællinger af Fædrelandets Historie*, Gyldendal 1867 (og 1874), der er udført i træsnit af H.P. Hansen, virker kunstig og kedelig. Titlen er foroven garneret med dannebrogssflag, nedenunder er midt i et kystlandskab placeret en runesten, foran denne sidder en engel(!) og skriver en "Saga".

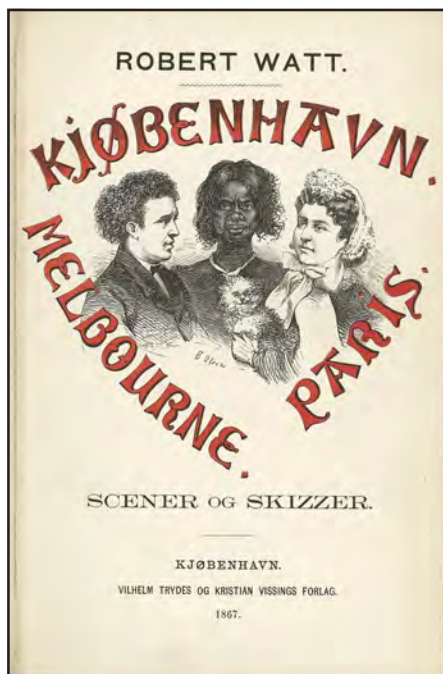

Fig. 5. Billedtitelblad af Bernhard Olsen med rød titel, 1867.

Som et tidligt eksempel på omslag med dekoration uden ramme vises *Digte* fra 1851 af Caralis (= C. Preetzmann), hvortil Høsts Forlag lod tegne en net vignette med vinløv og fugl (fig. 4). Det er litograferet på karton af Em. Bærentzen & Co.s lith. Inst. og fungerer tillige som titelblad – et sådant på papir findes i al fald ikke i det foreliggende eksemplar. Det samme forhold synes at gælde Robert Watts skitsesamling *Kjøbenhavn. Melbourne. Paris*, Trydes og Vissings Forlag 1867, med et omslagslignende titelblad trykt på særskilt papir af Bianco Luno. Titlen står i rødt omkring et træsnit med tre portrætter, der hvert repræsenterer en af de nævnte lokaliteter. Billedet er signeret af tegneren og xylografen, senere museumsdirektør B(ernhard) Olsen, som har

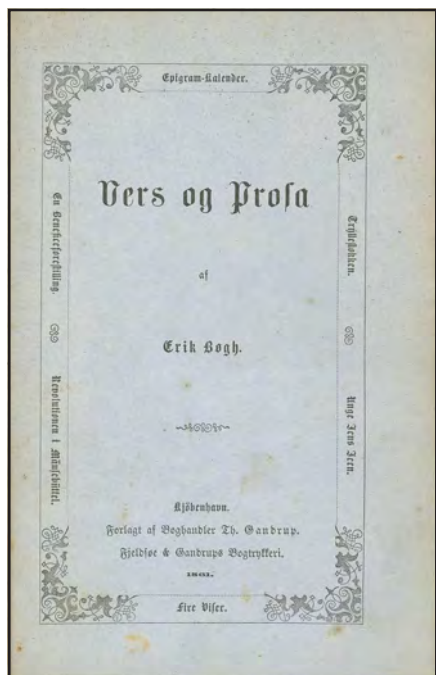

Fig. 6. Omslag med typografisk rammedekoration, 1861.

moret sig med at portrættere københavnere i Robert Watts skikkelse (fig. 5). Og mens vi er ved det opfindsomme: Forsiden af et gråt papiromslag til Erik Bøghs *Vers og Prosa*, Th. Gandrups Forlag 1861, har fået en typografisk ramme, hvori der på alle leder er indfældet angivelser af bogens indhold (fig. 6). Andre indholdsangivelser findes i rammen på bagsiden, hvor den omgiver en fortegnelse over skrifter af Bøgh, som kunne fås hos forlæggeren.

Fra 1860'erne er endvidere et af H(enrik) O(rlík) signeret billedtitelblad til Chr. Richardts *Texter og Toner*, Gyldendal 1868, hvor titel- og forfatterangivelse indrammes af flag på stang, planter og fugle (fig. 7). Der har ikke kunnet findes dokumentation af Lauritz Nielsens udsagn om, at Olrik ofte har tegnet titelbilleder til Gylden-

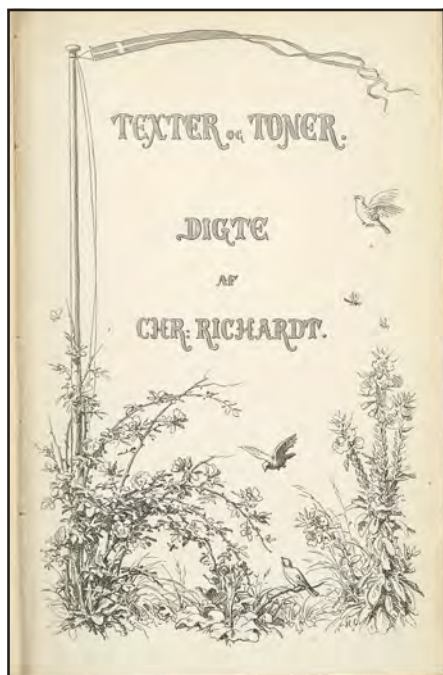

Fig. 7. Billedtitelblad af Henrik Olrik, 1868.

dals bøger,¹² så om dette er korrekt, har de fleste af hans tegninger formentlig været usignede. Måske kan han tilskrives et lignende, men usigneret billedtitelblad til Vilhelm Bergsøes digtsamling *I Ny og Næ*, Gyldendal 1867, med titlen omgivet af planter garneret med fugle, insekter og spindelvæv. Da en søn har fortalt, at Olrik tegnede vignetter til flere af Richardts digtsamlinger,¹³ kan også det usignede billedtitelblad til dennes *Billeder og Sange*, Gyldendal 1874, komme i betragtning. Her er en engel med sværd placeret i blomsterdekoration i samme stil med en fugl ovenover. En vignette på titelbladet til Richardts *Nyere Digte*, Gyldendal 1865, er signeret af en anden kunstner, P(ietro) K(rohn). Faktisk ses Gyldendal langt hyppigere at have betjent sig af den af Lauritz Nielsen uomtalte maler

Fig. 8. Billedtitelblad af C.F. Aagaard, 1878.

og tegner C.F. Aagaard, som fik til opgave at illustrere adskillige indgangsblade i 1870-erne. Hans signatur består af to A'er lagt over kors suppleret med nogle kruseduller, der undertiden kan tydes som forbogstaverne CF. Den ses f.eks. på billedtitelbladene til Vilhelm Bergsøes *Gjengangerfortællinger*, 1872 (vinterlandskab med træer) og digtsamlingen *Hjemvee* samme år (murværk med trælov), på titelbilledet til Bergsøes næste digtsamling *Blomstervignetter*, 1873 (skovsø), på billedtitelbladet til *Italienske Noveller*, 1874 (scene i grotte), på billedtitelbladet til *Fra Piazza del Popolo*, 4. udgave 1877 (italiensk udsigt) og sluttelig til det populærvenskabelige værk *Fra Mark og Skov*, 1881 (komposition med mark- og skovlandskab). Videre har Aagaard signeret billedtitelblade til Gyldendals udgaver af Vilhelm Topsøes *Fra Studiebogen*, 1879 (engel med blomster i grenramme), som Lauritz Nielsen er kommet for skade at tilskrive Henrik Olrik,¹⁴ og Drachmanns *Ranker og Roser* fra samme år (træhytte med ranker). Usignerede er billedtitelbladene til henholdsvis H.V. Kaalunds *En Efteraar*, 1877 (træer ved skovsø) og C. St. A. Billes *Erindringer fra Reiser i Italien*, 1878 (italiensk exterior), men det har Gyldendal rettet op på ved at avertere dem "med Titelbillede af C. Aagaard".¹⁵

Aagaards billeder er oftest idylliske, gerne med træer og planter. Som et af de mest spektakulære vises tegningen til Billes erindringer fra Italien i træsnit af H.P. Hansen, hvor forfatternavnet bryder titelsymmetrien ved at skilte på en rejsekuffert nederst i venstre hjørne (fig. 8). Om Aagaard udelukkende har udført arbejder for Gyldendal, skal være usagt. Ikke langt fra hans stil er den kønne usignerede tegning på omslaget til Rudolf Töpffers *Genfer Noveller*, Philipsens Forlag 1874. Den er komponeret i tre felter indrammet af løvranker og skåret i træsnit af

Fig. 9. Omslag af ukendt kunstner, måske C.F. Aagaard. 1874.

F. Hendriksen (fig. 9). Alle de nævnte tegninger af Aagaard er i træsnit udført af enten Hansen eller Hendriksen, datidens førende xylografer.

Det er vanskeligt at finde en linje i Gyldendals afgørelser af, om en bog skulle forsynes med billedtitelblad eller ej. Bjørnsøns, Ibsens og Kiellands bøger fik det ikke, mens Jonas Lies sømandsfortællinger fik søstykker af Carl Baagøe – *Lodsen og hans Hustru*, 1874, *Tremasteren Fremtiden*, 1875, og *Gaa paa*, 1882. Vilhelm Bergsøe har vel fremsat ønske herom og fulgte f.eks. kritisk med i udførelsen af titelbilledet til førsteudgaven af *Fra Piazza del Popolo*.¹⁶ Heller ikke var det tilfældigt, at Holger Drachmanns forfatterskab blev rigeligt tilgodeset. Han var som bekendt en habil tegner og vides at have gjort sig gældende ved bog-

Fig. 10. Billedtitelblad af Holger Drachmann, 1872.

udstyret, bl.a. som kritiker af H.P. Hansens portræt af Tordenskjold i Tordenskjoldbogen fra 1880: "Hansens Træsnit er *rædselsfuldt*. Øjnene sidder skæve i Hovedet, Næsen er en Kartoffel, Munden er Frøken Dehns og Hagen er Vilhelm Wiehes. Jeg vedkendes ikke *den* Tordenskjold. Derimod synes jeg at H.N. Hansens Tegning [af billedtitelbladet] er god".¹⁷

Selv har Holger Drachmann tegnet omslag eller billedtitelblade til sine to første bøger på Andr. Schous Forlag, skitserne *Med Kul og Kridt* og *Digte*, begge fra 1872. Senere leverede han tegninger til tilsvarende blade i egne bøger på Gyldendal som *I Storm og Stille*, 1875, *Sange ved Havet*, 1877, og *Vildt og Tæmmet*, 1881. Flere findes afbildet andetsteds,¹⁸ her vises det første og usignerede fra 1872, som konventionelt

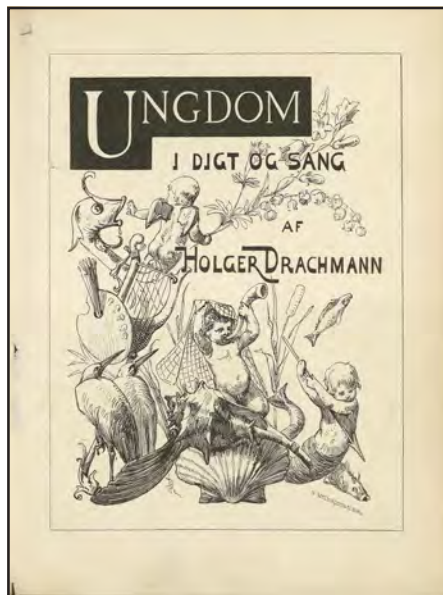

Fig. 11. Billedtitelblad af Pietro Krohn, 1879.

er disponeret i tre felter (fig. 10). Derudover trådte et galleri af andre kunstnere til. P.S. Krøyer bidrog 1878 med billedtitelblad til *Paa Sømands Tro og Love*, genbrugt i 3. udgave 1886, Aagaard 1879 til *Ranker og Røser*, samme år Lauritz Tuxen til *Poul og Virginie* og Pietro Krohn til *Ungdom i Digt og Sang*; Hans Nikolaj Hansen ikke alene 1880 til *Tordenskjold*, men også 1882 til *Rejsebilleder* (usigneret), Karl Madsen 1884 til *Smaa Fortællinger* og Carl Thomsen 1887 til *Med den brede Pensel* og 1889 til *Sangenets Bog*. Skuespillene *Puppe* og *Sommerfugl* og *Strandby Folk*, 1882 og 1883, er set i gule omslag med Det kgl. Teaters facade i aftenbelysning xylograferet af H.P. Hansen efter fotografi.

Pietro Krohns ejendommelige tegning til *Ungdom* med barneskabninger i symbolske omgivelser og gøremål afbildes som fig. 11. På mere traditionel vis har han samme år for Gyldendal illustreret billed-

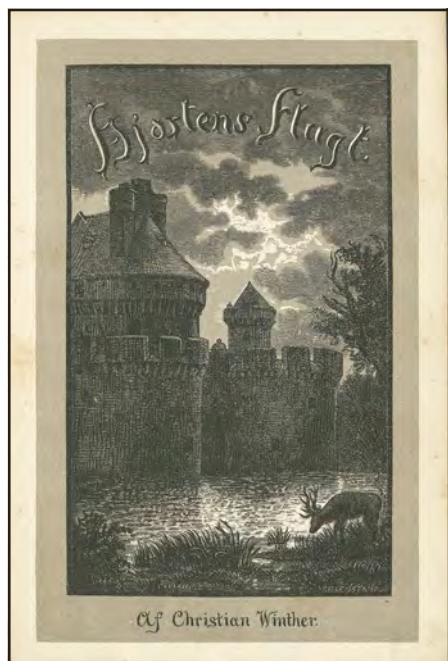

Fig. 12. Billedtitelblad af Lauritz Tuxen, 1875.

titelbladet til C.K.F. Molbechs *Faraos Ring* og året før for Foreningen "Fremtiden" et ditto til den af Carl Andersen og F. Hendriksen redigerede digtantologi *Maanederne i Digt og Billeder*.¹⁹

Blandt de opregnede kunstnere er Carl Thomsen og Aagaard tidligere omtalt. Lauritz Tuxen har også tegnet det mørke usignede billedtitelblad til Christian Winthers *Hjortens Flugt* i 7. oplag, Reitzel 1875 (fig. 12). Motivet er valgt blandt fire udkast, som Tuxen på opfordring havde udført for forlæggeren.²⁰ Hans Nikolaj Hansen har videre bidraget med f.eks. billedtitelbladet til H.F. Ewalds *Anna Hardenberg*, Gyldendal 1882, hvor parret Anna og Frederik II er tegnet i forsiret ramme og atter ses i forgylt gravering på det komponerede bind. Til et par tidligere historiske romaner af Ewald blev tegnet optrin med hovedper-

Fig. 13. Billedtitelblad af Anker Lund, 1876.

sonerne af Anker Lund, således til *Svenskerne paa Kronborg*, 1873, og *Knud Gyldenstjerne*, 1876.²¹ Uden Lunds signatur, men evident i hans streg er billedtitelbladet til Carit Etlars *Gjengehøvdingen*, 3. og 4. udgave Chr. Steen & Sønns Forlag 1876 og 1881. Det er vel overhovedet den første illustration til denne fordums klassiker, som senere skulle blive udbredt i udgaver illustreret af Poul Steffensen. Svend Gønge er afbildet som den kongetro undersåt, der knæler for Frederik III (fig. 13).

Det yngste kunstnergeled findes repræsenteret af Joakim Skovgaard og Alfred Schmidt. Skovgaard har sytten år gammel illustreret billedtitelblad og omslag til Sigurd Müllers *Tre Fortællinger*, Reitzel 1874,²² og Alfred Schmidt har som tyveårig signeret en humoristisk stregtegning til Mark Twains *Naive Reisende*, Schuboth 1878, meget

Fig. 14. Billedtitelblad af Alfred Schmidt, 1878.

muligt hans første bogillustration Den omgivende træ- og grenramme er en indrømmelse til traditionen (fig. 14). Nogle år senere melder Erik Henningsen sig med en huslig scene som omslagstegning eller billedtitelblad til Henrik Scharlings *Min Hustru og jeg* i 4. oplag, Reitzel 1881.

Billeder i farver var endnu i 1870'erne en sjældenhed, omend enkelte omslag blev gjort indbydende ved farvetryk. Fra sidst i 1870'erne averterede Andr. Schous Forlag et par bøger af Jules Verne og Philipsens Forlag *Mirza Schaffys Sange* i farvetrykte omslag,²³ og Karl Gjellerups fortælling *Antigonos* gav Schous Forlag 1880 et omslag med en usigneret landskabstegning i brunlige toner, litograferet af Chr. J. Catos Etablissement. Hertil kommer så farvetrykket, som Philipsen ved subscriptionsindbydelsen 1879 lancerede som titelblad til Carl Bruuns

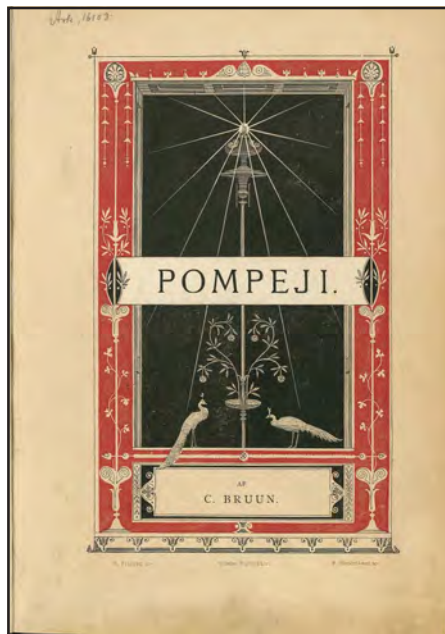

Fig. 15. Billedtitelblad i sort og rødt af N. Frstrup, (1879-)1881.

Pompeji (med endeligt trykår 1881). Kun den røde ramme er farvelagt. Tegningen i pompejansk stil skyldes N. Frstrup, udførelsen i træsnit F. Henriksen og trykningen Thieles Bogtrykkeri (fig. 15).

Prisen går dog til det smukke omslag med en blomsterdekoration i rødlige og grønne farver, som Reitzel lod fremstille til 3. udgave af Martin Hammerichs oversættelse af *Sakuntala*, 1879 (fig. 16). De tidligere udgaver fra 1845 og 1858 var udgivet med fine omslagstegninger af J. Th. Lundbye, forsiden med blomstergudinden Flora, bagsiden med et antilopehoved. I det kartonnerede eksemplar af 3. udgave er de to figurer afbildet på for- og bagsatsens turkisfarvede blade. Tegningen til det nye omslag har August Jerndorff æren for, hvad der hverken er markeret af signatur eller oplyst inde i bogen, men nævnt i en lille blad-

Fig. 17. Litograferet kartonnage med tegning efter stålstik af ukendt kunstner, 1880.

notits.²⁴ Bagsiden er midtpå illustreret med en fingerring, hvorunder titlen står skrevet med sanskritbogstaver, sidstnævnte et lån fra forsiden af 1858-udgaven. Omslaget må være fremstillet hos Thiele, der har trykt bogen.

Jerndorffs billedtitelblad (og måske omslag) til Tuxens bog fra 1875 om den

dansk-norske sømagt har som motiv et bemandet vikingeskib indrammet af en bred bort ornamenteret med slyngninger i "vikingetidsstil". På omslaget til Sophus Bauditz' *Arabesker*, Reitzel 1877, har han endnu en gang varieret sin stil. Titel og forfatter er trykt med rødt, og forbogstavet i forfatterens efternavn slynger sig stort over

hele siden mellem en række sammenkomponerede billedmotiver.²⁵ Til slige formål har Jerndorff næppe været mindre benyttet end Aagaard. Andre tegninger har han f.eks. lavet til omslaget om Johannes Scherrs *Almindelig Literaturhistorie*, Philipsen 1876 (komposition med otte omkransede digterportrætter), og i form af titelbilleder med naturalistiske figurer til Edouard Laboulayes *Abdallah*, Gyldendal 1875 (en araber), og Byrons *Don Juan*, Schuboth 1882 (exotiske kvindeskikkelser).

3 Illustrationer på papbind og kartonnager omkring børnebilledbøger er bevidst forbigået, men tegneren Knud Gamborg kan endnu en gang komme på bane ved inddragelse af rækken af Coopers *Amerikanske Fortællinger*, som Philipsen udgav fra midten af 1870'erne til 1891, til dels i flere oplag, ialt elleve indianer- og nybyggerfortællinger med hver 2-4 helsidesillustrationer på tavler. De bestod overvejende af importerede stålstik uden angivelse af proveniens, men til *Spionen*, trykt 1881, havde importen åbenbart svigtet, så forlaget fik Gamborg til at tegne bogens tre illustrationer, der så blev omsat til træsnit af F. Hendriksen. Som i rækkens øvrige bøger

blev et af dem anbragt som titelbillede, et andet omsat til en forsidetegning på bindkartonnagen, som de udkom i, hvor de står omgivet af skiftende rammedekorationer. Nogle af omslagene er signeret Th. Berghs lithografiske Institut, andre – herunder *Spionen* – er uden tilsvarende signatur.

Gamborgs illustration er ikke en afbildning værd, men da de skrøbelige kartonnager nu sjældent lader sig se, afbildes som eksempel på udseendet af disse tidlige indianerbøger den litograferede forside af *Prairien*, 1880. Tegningen er en forenklet og fri bearbejdelse af stålsticket og kan som det omgivende rammeværk jo forresten godt skyldes Gamborg (fig. 17). Den er i nærmest broncefarvet streg på svagt lyserød bund og er, forenklingen til trods, af større virkning end det lovlig mørke stik. Bagsiden er dekoreret med et stort forlagsmærke i form af snoede bånd. Flere bind i rækken er set ikklædt holdbare, men triste smudsomslag med titel på forsiden og annonceringer af forlagets børne- og ungdomsbøger på bag- og indersiderne. Under forsidetitlen har forlaget fundet det fornødent at tilføje med fede typer: "Beskadigede og gjenneblæste Expl. tages ikke tilbage". Så var alle boghandlerlærlinge med hang til smuglæsning advaret!

Noter

- 1 Lauritz Nielsen: *Gyldendal gennem 175 Aar*, 1945, s. 115; jvf. bemærkninger om forholdet i Alf C. Melhus: Halvhundrede års danske bokomslag 1870-1920, *Bogvennen* 1955, s. 75 og 77.
- 2 *Dansk Boghaandværk gennem Tiderne* red. af Palle Birkelund, 1949, f.eks. nr. 261, 279 og 288, og Peter Christiansen: *Carl Thomsen som Illustratør*, 1939, s. 87-91. Forlags-

annoncer i *Ude og Hjemme*, 1879-80, s. 44 og 136 og smst. 1880-81, s. 328.

- 3 *Dansk Boghaandværk*, de i note 2 nævnte numre.
- 4 Afbildet i farver i H.P. Rohde: *Dansk Bogillustration 1800-1890*, 1949, s. 75.
- 5 Annonce i *Ude og Hjemme*, 1880-81, s. 103. Drachmanns billede er afbildet i *Aarbog for Bogvenner* VII, 1923, s. 13.

- 6 Det illustrerede Fausttitelblad er afbildet af Lauritz Nielsen (note 1), s. 103 som et afskrækkende eksempel på manglende stil-sans. I kommentaren til endnu en afbildning i Vald. Pedersen: *Dansk bogtypografi 1845-1958*, 1959, s. 79 bedømmes det derimod (s. 78) som en næsten festligt formet titel, der giver appetit til at læse bogen!
- 7 Lauritz Nielsen (note 1), s. 102 omtaler bladet som et slet og ret titelblad. Om kemitypi se *Dansk Boghaandværk* (note 2), s. 148.
- 8 *Ude og Hjemme*, 1879-80, s. 156.
- 9 Afbildet i Niels Oxenvad: *H.C. Andersen. Et Liv i billeder*, 1995, s. 116.
- 10 Thieles maskiner omtales i *Bogvennen*, 1894, s. 42f.
- 11 J. Magnus Petersen: *Minder fra min Virksomhed paa Arkæologiens Omraade*, 1909, s. 99f.
- 12 Lauritz Nielsen (note 1), s. 105.
- 13 Hans Olrik: *Om Henrik Olriks Liv og Kunst*, 1890, s. 15.
- 14 Lauritz Nielsen (note 1), s. 106 (med afbildning). Bergsøes "Hjemvee" er afbildet i *Bogvennen*, 1916-17, s. 449. Af hans "Blomstervignetter" findes eksemplarer med et træsnit foran titelbilledet trykt på violet papir (= papiromslag?), Vald. Pedersen (note 6), s. 58 nr. 19.
- 15 Annoncer i *Nordisk Boghandlertidende*, 1877-78, s. 154 (Kaalund) og *Ude og Hjemme*, 1878-79, s. 116 (Bille). Desuden averterede Gyldendal sidstnævnte sted "I Bølgegang" af Vetulus (dvs. K.G. Brøndsted) med et (ikke set) titelbillede af Aagaard.
- 16 *Fund og Forskning* XIX, 1972, s. 141. Jvf. afbildningen s. 133 (litografi efter fotografi); et nyt titelbillede til 1870-udgaven, signeret med H.P. Hansens initialer, er afbildet s. 153. Aagaards er det tredje i rækken.
- 17 L.C. Nielsen: *Fredrik V. Hegel* II, 1909, s. 229.
- 18 "Digte", 1872, og "Sange ved Havet", 1877, er afbildet i *Aarbog for Bogvenner* VII, 1923, s. 5 og 12, "I Storm og Stille" i *Bogvennen*, 1955, s. 71; smst. s. 72 ses Hans Nikolaj Hansens omslag til "Rejsebilleder", 1882.
- 19 "Faraos Ring" er afbildet i *Bogvennen*, 1955, s. 72. Hans omslag til Christians Winthers "Billedbog for Store og Smaa", Wøldikes Forlag 1871, er afbildet i *Bogvennen*, 1907-10, s. 35.
- 20 Udkast tegnet i brev fra Tuxen til Reitzel 28. juni 1875, solgt som katalognummer 3030 på auktion hos Bruun-Rasmussen 2.12. 2002.
- 21 Førstnævnte er afbildet i *Bogvennen*, 1955 s. 70.
- 22 *Dansk Boghaandværk* (note 2), nr. 279 med afbildning s. 161.
- 23 *Nordisk Boghandlertidende*, 1876-77, s. 38 (Rejsen til Maanen), 1878-79, s. 138 (Mirza Schaffy) og 1880-81, s. 43 (Kaptajnen paa femten Aar).
- 24 *Ude og Hjemme*, 1879-80, s. 144. – Lundbyes originale omslag er afbildet i Jørgen Sthyr: *Dansk Grafik 1800-1910*, 1949 (fot. optr. 1970), s. 93, forsiden af 1858-udgaven med ændret rammetegning i Lauritz Nielsen: *Den danske Bog*, 1941, s. 205, ukorrekt angivet som originaludgaven, se *Dansk Boghaandværk* (note 2), nr. 245.
- 25 Afbildet i H.P. Rohde (note 4), s. 71.